

І.Є. Фролова, к.ф.н., доц.

ДИСКУРСИВНА СТРАТЕГІЯ ЯК ОРГАНІЗУЮЧИЙ КОНСТИТУЕНТ ВЕРБАЛЬНО-СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕРАКЦІЇ

Сучасні лінгвістичні студії демонструють поступальний рух уперед, результатом якого стає осмислення об'єктів з нових позицій та розв'язання проблемних питань з вищим ступенем пояснювальності.

До важливих і актуальних проблем, поставлених у комунікативно орієнтованих мовознавчих студіях належить, зокрема, з'ясування природи вербальної взаємодії як соціальної інтеракції.

Визнанням на сьогодні є те, що мова / мовлення – це "знаряддева знакова діяльність людини в соціальній взаємодії" [11, с. 7], а комунікативна функція являє собою використання знаків для досягнення соціального ефекту [18, с. 132]. Проте, не з'ясованими залишаються механізми та засоби, що дозволяють вибудовувати соціальні структури у вербальній комунікації.

Можливості вирішення цієї проблеми пропонує дискурсологія [1; 2; 8; 9 та ін.]. Цей новий напрям лінгвістичних досліджень акцентує пріоритет когнітивних та комунікативних чинників в аналізі мовного та мовленнєвого матеріалу, звідки і випливає нерозривний зв'язок вербального та соціального планів спілкування: мислення людини як *соціальної* істоти формує підґрунтя її мовленнєвих дій, а їх метою є досягнення позамовленнєвих, *суспільно* значущих цілей.

Виходячи з цього, метою нашого дослідження було обрано визначення та опис того інструментарію, який дозволяє виявити взаємозв'язки когнітивного, комунікативного та вербального планів діалогічної взаємодії індивідів як соціальної інтеракції.

У вирішенні цієї дослідницької задачі спираємось на поняття стратегії, яку трактуємо як організуючий складник дискурсивної формації – прагматичного різновиду дискурсу.

У цьому ми поділяємо думки дослідників, що стратегія є центральним поняттям будь-якого прагмаорієнтованого дослідження [14, с. 193], макроінтенцією учасників діалогу [13, с. 73], тобто *реалізованим наміром мовця, спрямованим на досягнення діяльнісних цілей*.

Оскільки поняття стратегії не належить до суто лінгвістичних, уточнимо його зміст. По-перше, військова, політична, економічна стратегії являють собою структуруацію цілей, розробку планів їх

досягнення, коригування цих планів у процесі їх реалізації тощо [15, с. 9-24], тобто ці стратегії залучають активність значного колективного інтелектуального потенціалу. Дискурсивна стратегія натомість передбачає зовсім іншу роботу свідомості: комунікант може мати план дій, а може діяти спонтанно, непідготовлено. У будь-якому випадку неможливо дослідити процеси, що відбуваються у мозку індивіда під час комунікації, принаймні з позицій мовознавства. Водночас, особистісний досвід спілкування дає людині можливість діяти стратегічно; слід погодитись із тим, що "навіть коли комуніканти свідомо не організують свої мовленнєві дії в певну стратегію, високий ступінь їхньої соціалізації забезпечує стратегічність цих дій і за відсутності усвідомлюваного стратегічного наміру" [5, с. 37]. Отже, з погляду дослідника-лінгвіста стратегія становить інтерес не стільки як "план дій", сформований у свідомості індивіда [6, с. 84; 10, с. 100; 16, с. 72-73 та ін.], скільки як *здатність мовленнєвих одиниць слугувати досягненню позамовленнєвих цілей*. По-друге, у політичній, військовій та інших сферах людська діяльність не обов'язково є стратегічною (нерідко, наприклад, можна почути про відсутність стратегії в економічній діяльності уряду, спрямованість його дій на вирішення тактичних, а не стратегічних завдань тощо). У той же час мовленнєві дії людини є інгерентно стратегічними; як слушно стверджують автори "у будь-якому акті мовленнєвого спілкування комуніканти мають певні позамовні цілі, які керують їхньою діяльністю" [10, с. 21], а будь-яке висловлення є свідченням наявності певного стратегічного задуму [4, с. 123]. Це дає підстави стверджувати, що *всі мовленнєві одиниці спрямовані на досягнення позамовленнєвих цілей*.

Таким чином, предметом нашого аналізу стають *стратегічні властивості* мовленнєвих одиниць – *висловлювань*.

Розуміння стратегії як *дискурсивного* феномену зумовлює її трактування як поняття вужчого за комунікативну стратегію, яка може бути і невербальною [3, с. 14], та ширшого за мовленнєву стратегію, котра спрямована на досягнення лише мовленнєвих цілей. Визначальним у пропонованій нами концепції є принцип когнітивно-комунікативного дуалізму, покладений в основу сучасного мовознавчого розуміння дискурсу.

Відтак, вважаємо, що дискурсивна стратегія має *ментальний корелят – концепт*, ім'я якого є назвою стратегії. У структурі концептуалізованого знання виділяємо ту частину, що є комунікативно актуальною і формує ментальне підґрунтя стратегії. Це знання охоплює *прототипне* та *стереотипне*; розподіл стереотипів на стереотипи-уявлення та стереотипи поведінки [12, с. 232-233] дозволяє стверджувати, що комунікативно актуальне знання вміщує

декларативний (прототип, стереотипи-уявлення) та *процедуральний* (стереотипи поведінки) складники. Саме наявність останнього – процедурального – складника у концептуалізованому знанні забезпечує здатність певних концептів виступати ментальними корелятами дискурсивних стратегій, адже стереотипи поведінки, акумулюючи процедуральне знання, являють собою по суті готові "інструкції" дій або *моделі поведінки*.

Незважаючи на вплив таких суттєвих факторів як вік, стать, соціальний статус комунікантів тощо, ці моделі поведінки вважаємо *універсальними*, бо вони є типізованими зразками людської взаємодії, що засвоюються індивідом в процесі соціологізації, передаючись від покоління до покоління та являючи собою спільне усупільнене знання.

Водночас як вибір певної моделі поведінки, так і способи та засоби її вербальної об'єктивації залежні і від соціальних, і від індивідуально-особистісних чинників; вони також піддані впливу зовнішніх умов комунікації в її окремий конкретний момент.

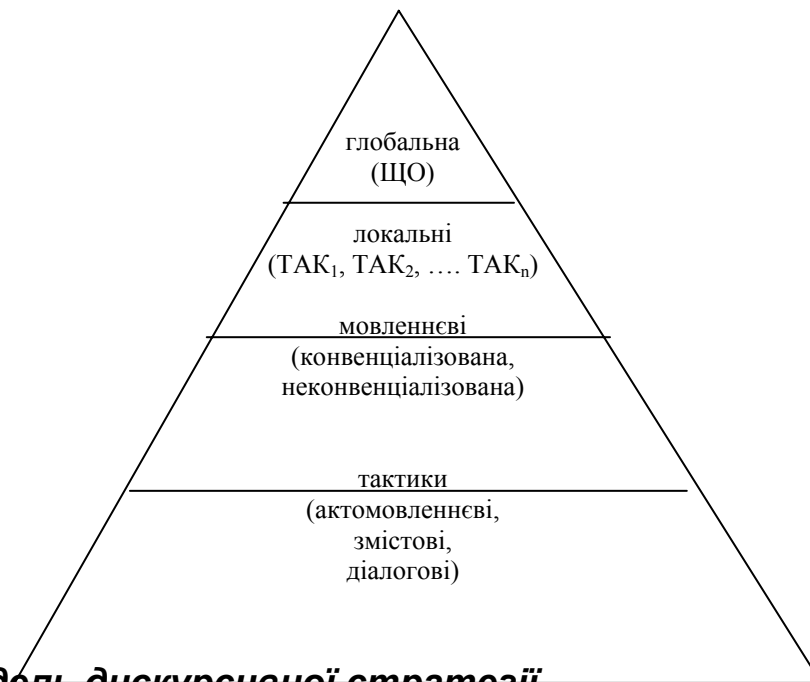
Це дає нам підстави стверджувати, що *висловлювання* – носії певного стратегічного смислу, по-перше, постають як *актуалізоване знання*, об'єктивуючи певну модель поведінки, по-друге, являють собою *відкриту множину*, бо кожен індивід, оперуючи моделлю поведінки як абстрагованим зразком, втілює її у такі мовні форми, які вважає за найкращі.

Безмежно велика кількість конкретних мовних одиниць, задіяних для об'єктивації якоїсь моделі поведінки, свідчить про неможливість опису їх усіх та про потребу їхньої *систематизації*. Адекватними *критеріями* такої *систематизації* вважаємо *функціональні властивості*, що їх речення-висловлювання набуває у мовленні. Ці властивості є предметом аналізу різних напрямів лінгвістичних студій, проте у межах кожного з напрямів у фокус потрапляє лише одна функція: у прагмалінгвістиці / теорії мовленнєвих актів – функція висловлювання здійснювати мовленнєву дію інформування, спонукання тощо; у лінгвістиці тексту – його функція тематизації, здійснення референції до дійсності; у конверсаційному аналізі – функція побудови структури діалогу. Відмінність нашої позиції у тому, що ми розглядаємо усі ці функції реалізованого висловлювання під кутом зору їхньої спроможності до об'єктивації певного стратегічного смислу. Таким чином, стає можливим об'єднати усю множинність вербальних проявів, властивих реалізаціям типових стереотипних моделей поведінки, у три групи, урахувавши *актомовленнєві* (іллокутивно-перлокутивні), *змістові*, *діалогові смисли*, а також виявити їх можливі конфігурації.

Відтак, запропонована теоретична конструкція дає можливість дослідити, яким чином відбувається взаємодія когнітивного і комунікативного, мисленнєвого і вербального планів стратегії: свідомість носіїв мови містить знання про ЩОСЬ (декларативне знання) та про те, що слід діяти ТАК (процедуральне знання), ці обидва складники пов'язані каузальним зв'язком (*якщо це ЩОСЬ, то дій ТАК*); процедуральне знання безпосередньо використовується у комунікативному процесі; частини процедурального знання – абстрактні моделі поведінки – втілюються у конкретні мовні форми.

Співвіднесення запропонованої моделі з концепцією Т. ван Дейка, де стратегія представлена як триєдність глобальної, локальних та мовленнєвих стратегій [7, с. 274-277] дає можливість переосмислити цю тріаду. Глобальну стратегію вважаємо такою, що кореспондує із декларативним знанням, локальні стратегії – із процедуральним знанням, мовленнєві стратегії – із способами актуалізації процедурального знання. Ці способи, на нашу думку, охоплюють типовий – стійко асоційований представниками мовного колективу із певною моделлю поведінки, та атиповий – такий, що є результатом індивідуальної креативності носія мови. На підставі цього диференціюємо мовленнєві стратегії на конвенціалізовані та неконвенціалізовані. Оперування індивідом функціональними властивостями висловлювання вважаємо тактиками, які, відповідно до функцій, що висловлювання реалізує у мовленні, розподіляємо на актомовленнєві (іллокутивно-перлокутивні), змістові та діалогові.

Виходячи з викладеного, подаємо модель стратегії у такому вигляді:

Рис. 1. Модель дискурсивної стратегії

Складники цієї моделі мають гіперо-гіпонімічні відносини: глобальна стратегія містить у собі усі можливі локальні, кожна локальна стратегія спирається на конвенціалізовану та неконвенціалізовану мовленнєві, обидві ці мовленнєві стратегії залучають усі можливі тактики.

Ідею Т. ван Дейка про пріоритетну позицію глобальної стратегії, яка, на думку ученого, здійснює управління дискурсом [там само], також уважаємо за можливе переосмислення з опорою на сучасне розуміння дискурсу. По-перше, оскільки кожний тактичний засіб осмислюється як реалізатор певної мовленнєвої, локальної та глобальної стратегії, можна стверджувати, що *глобальна стратегія* репрезентує *дискурсивну стратегію* в цілому. По-друге, з'єднуючи мисленнєвий та вербальний плани, стратегія виступає *організуючим конституентом дискурсивної формації*, критеріальною ознакою якої виступає *стратегічний смисл*. По-третє, *функціональне призначення* стратегічного смислу – його спрямованість на досягнення певної діяльнійшої мети (регуляції свідомості та поведінки суб'єктів дискурсу) – характеризує таку формацію як *прагматичний різновид* дискурсу.

І нарешті, той факт, що базове для прагмалінгвістичних досліджень поняття *комунікативної настанови* набуває у термінах дискурсології ширшого змісту, виходячи за рамки досягнення лише мовленнєвих цілей, характеризує *стратегію* як *знаряддя* реалізації комунікативної настанови дискурсивної діяльності – конструювання у вербальній інтеракції *соціальних* структур.

Спираючись на думку Д. Шиффрін про інтеракційну і соціальну природу мовної комунікації та про сутність дискурсу як сукупність інгерентно контекстуалізованих висловлювань [17, с. 415, 41], уважаємо за необхідне підкреслити, що визначальну роль в ідентифікації стратегічних смислів відіграють *контекстні чинники*. Саме вони надають індивіду можливість зв'язку між комунікативно актуальним та актуалізованим знанням.

При цьому розрізняємо мовленнєві смисли (іллокутивні-перлокутивні, змістові, діалогові), які вибудовуються у різних *контекстах мовлення* (актомовленнєвому, текстовому, діалоговому) й залучають знання про мову і про норми та правила мовлення, та *дискурсивні смисли*, котрі є стратегічними, такими, що розкривають суть позамовленнєвих цілей, та конструюються у *дискурсивному контексті*. Дискурсивний контекст трактуємо як сукупність загально контекстних чинників (знання і уявлення певної епохи, культури, соціуму, соціальної групи, особистості) та контекстно-ситуаційних чинників (частина цих знань і уявлень, що активується у певний

конкретний момент спілкування, відповідно до осмислення індивідом усіх його параметрів).

Відтак, дискурсивний контекст залучає знання про культурні і соціальні норми та цінності. Однак, саме вербальні знаки виступають репрезентантами цих норм та цінностей, акумулюючи асоційовану з ними інформацію та маніфестуючи її своїми функціональними властивостями підчас актуалізації у мовленні. Це дає нам підстави стверджувати, що *стратегічні смисли* конструюються у дискурсі *на ґрунті мовленнєвих*.

Наголошуючи на соціальній природі як мовленнєвих, так і дискурсивних (стратегічних) смислів, зазначимо, що саме останні характеризують вербальну інтеракцію як соціальну взаємодію, бо їхнє призначення (зміна знань, уявлень, переконань, поведінки) відіграє суттєву роль не лише у процесах комунікації, а й у суспільній діяльності індивіда в цілому.

Таким чином, набутки дискурсологічних студій надали нам можливість запропонувати нове розуміння поняття *стратегія*, в трактуванні якого вперше з'ясовано взаємозв'язки мисленнєвого і вербального планів дискурсу для досягнення позамовленнєвих діяльнісних цілей, що, в свою чергу виявляє соціально-інтеракційну природу вербальної взаємодії.

Література

1. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации : [монография] / Белова А. Д. – К. : Киев. ун-т им. Тараса Шевченко, ИИА "Астрей", 1997. – 310 с.
2. Белова А. Д. Понятия "стиль", "жанр", "дискурс", "текст" у сучасній лінгвістиці / А. Д. Белова // Іноземна філологія. – К. : КНУ імені Т. Шевченка, 2002. – Вип. 32. – С. 11-14.
3. Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – С. 11-16.
4. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия : сб. науч. тр. – М. : Наука, 1987. – С. 88-125.
5. Вессон К. Двойственная роль языка в организациях (модель Януса) // Организационная коммуникация ; [сост. А. П. Мюллер, А. Кизер ; пер. и науч. ред. А. А. Киселевой]. – Харьков : Изд-во Гуманитарный центр, 2005. – С. 28-69.
6. Винокур Т. О. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения / Винокур Т. О. – М. : Наука, 1993. – 171 с.
7. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Дейк ван Т. А. ; [пер. с англ. ; сост. Петров В.В. ; под ред. Гарасимова]. – М. : Прогресс, 1989. – 310 с.
8. Дискурс іноземномовної комунікації : [кол. монографія] / [К. Кусько, М. Полюжин, Т. Кияк, О.Д. Огуй ; ред. кол. С. Денисенко]. – Львів: Вид-во Львівського національного університету імені І. Франка, 2001. – 495 с.

9. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : [кол. монографія] / [під загальн. ред. І. С. Шевченко]. – Харків : Константа, 2005. – 356 с.
10. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Иссерс О. С. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : USSR, 2003. – 284 с.
11. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований : [монография] / Карабан В. И. – К. : Вища школа, 1989. – 131 с.
12. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / Красных В. В. – М. : Гнозис, 2003. – 374 с.
13. Лазуткина Е. М. Коммуникативные цели, речевые стратегии, тактики и приёмы // Культура русской речи : [учеб. для вузов] / [Виноградов С. И., Граудина Л. К., Ширяев Е. Н. (ред) и др. ; РОС. АН, Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова]. – М. : Изд. группа „Норма ИНФРА М”, 1998. – С. 72-82.
14. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / Макаров М. Л. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
15. Почепцов Г. Г. Стратегия / Почепцов Г. Г. – М., К. : Релф-бук, Ваклер, 2005. – 377 с.
16. Сухих С. А. Речевые интеракции и стратегии / С. А. Сухих // Языковое общение и его единицы : сб. ст. – Калинин : Изд-во Калинин. гос ун-та, 1986. – С. 71-77.
17. Schiffrin D. Approaches to Discourse / Schiffrin D. – Oxford : Blackwell, 1994. – 470 p.
18. Silverstein M. The culture of language in Chinookian narrative texts; or, On saying that ... in Chinook / M. Silverstein // Grammar inside and outside the clause: Some approaches to theory from the field. – Cambridge : CUP. – 1985. – P. 132-171.

Статтю присвячено визначенню поняття *стратегія* з позицій аналізу дискурсу. Запропоновано модель дискурсивної стратегії, яка демонструє спосіб використання знання у мовленнєвій взаємодії задля досягнення діяльнісних цілей. Доведена організуюча роль стратегії у дискурсивній формації. Встановлено, що саме стратегія характеризує вербальну взаємодію як соціальну інтеракцію.

Ключові слова: *стратегія, дискурс, стереотипи, висловлювання, функціональні властивості, модель, соціальна інтеракція.*

Статья посвящена определению понятия *стратегия* с позиций анализа дискурса. Предложена модель дискурсивной стратегии, которая демонстрирует способ использования знания в речевом взаимодействии для достижения деятельностных целей. Доказана организующая роль стратегии в дискурсивной формации. Установлено, что именно стратегия характеризует вербальное взаимодействие как социальную интеракцию.

Ключевые слова: *стратегия, дискурс, стереотипы, высказывание, функциональные свойства, модель, социальная интеракция.*

The article aims at defining *strategy* proceeding from discourse analysis grounds. It offers a discourse strategy model revealing the way of knowledge usage in speech aimed at reaching activity objectives; proves the strategy organizing ability in discourse formation and argues that it is strategy which turns verbal exchange into social interaction.

Key words: strategy, discourse, stereotypes, utterance, functional properties, model, social interaction.